

Interdiszciplináris találkozások

BESZÉLGETÉS TAKÁTS JÓZSEFFEL

Amikor én 1989-ben Szegedre kerültem, ha jól tudom, te már a Jelenkor szerkesztője voltál Pécsen. Mégis valamiképp a neved – nyilván a Harmadkor kapcsán – minden nagyreményű bölcsész előt ismert volt. Egyik igen tájékozott barátom például azt mondta: „Takáts az új Osvát, hát nem tudod?” Te mit tudsz arról a mítoszról, amely körülötte, illetve a Harmadkor körül kialakult? Neked milyen én-mítoszaid voltak, vagy esetleg vannak?

Régen volt, már nem emlékszem. Mítoszaim, azaz elbeszéléseim, amelyekkel értelmezni igyekszem az életemet, természetesen voltak és vannak, mint mindannyiunknak. Egyet elmondok közülük. A 80-as évek közepe táján az Új Írás decemberi számában mindig volt egy nagyobb méretű naptár is a következő évre, valamely nagy magyar író fotójával. Azokban az években, amikor a Harmadkort szerkesztettem, a Kassák-naptár volt kint az albérletem falán. Ugyhogy ez az Osváttal való értelmezés annyiban egyáltalán nem stimmel, hogy én akkoriban a magyar irodalomból azokhoz a törekvésekhez vonzódtam, amelyek túl voltak a Nyugat modernségén. Annyiban viszont stimmel, hogy szerkesztő voltam és semmi más. Jó szerkesztő akartam lenni, vagy akár azt is mondhatom, nagy szerkesztő. De erről már beszéltem egy másik interjúban, egy másik szegedi lapban (Szeged, 1998. június, 42–46.) S Kassák sem elsősorban az avantgárd miatt volt fontos számomra (az akkori leginspirálóbb művészeti élményem a 60–70-es évek magyar neovantgárd hagyományával, s az ebből kinövő festészeti, filmbeli és színházi „új érzékenységgel” – akkor így nevezték – való találkozás volt, innen nézve Kassák avantgárdja csak kevésbé érdekelt), hanem az önéletrajza miatt. 82 táján olvastam az *Egy ember életét*, és roppant nagy hatással volt rám. Ez volt az én akkori központi mítoszom. Az ember, aki alulról indult és maga formálta önmagát olyanná, amilyen lett. Keményen dolgozó, céltudatos, egyszerű, elveihez ragaszkodó ember. Ilyen szerettem volna lenni. Egyetemre jártam és autodidaktának éreztem magam; önnevelésként éltem meg akkori éveimet.

Bár már jó ideje nem szerkesztesz lapot, hozzád valamiképp a folyóiratgründolás és -szerkesztés fogalmai társulnak. Mit tartasz az ideális szerkesztő feladatának, illetve ma Magyarországon létezik-e ezt megvalósító műhely?

Gilbert Ryle klasszikus példája szerint kerékpározni végtelenül egyszerű ahhoz képest, milyen körülményesen lehet csak leírni, hogyan kell kerékpározni, s ráadásul csupán e leírást olvasva senki sem tud megtanulni biciklizni, sőt az sem valószínű, hogy aki elolvasta a leírást, az könnyebben tudja megtanulni, mint az, aki nem olvasta el. Mint sok más emberi tevékenység, a szerkesztés is hasonlít annyiban a kerékpározáshoz, hogy jellegzetesen gyakorlati tudást igénylő cselekvéssor. Azt meg lehet tanulni egy leírásból, hogyan kell korrektúrázni vagy szöveget gondozni, ám ettől még nem lesz jó szerkesztő valaki (igaz, e nélkül viszont nem lehet az). Ugyhogy nem szeretnék leírást készíteni arról, „mi az ideális szerkesztő feladata”.

Az Aetasban évekkel ezelőtt megjelent Deák Istvánnal, a kiváló amerikai magyar történésszel egy interjú (1995/4), aki rendszeres munkatársa a New York Review of Booksnak. Deák elmesélte itt, hogyan dolgoznak e világhírű lap szerkesztői. Körül-

belül így képzelem el a jó szerkesztést. A lap témáit szinte mindig a szerkesztők választják ki (ennyiben elég erősen tervezett a lap), a szerzőik által elkészített írásokra rengeteg javítási javaslatot tesznek, szakmaiakat éppúgy, mint stilisztikaiakat (azaz folyamatosan sok-sok szerzőjük aktuális témájából kell felkészülniük), az írásokat többször is átírják. „Minimálisan 7–8 verzió készül el a megjelenés előtt” – mondja Deák. Nálunk nem egészen így történik. Az egyik legtekintélyesebb magyar irodalmi lap egyik szerkesztője, ha találkozunk, azt szokta kérdezni, „na, mit írsz legközelebb nekünk?”. Jó szerkesztő sose kérdezne ilyet. Elbeszélgetne velem, mivel foglalkozom mostanában, mit olvastam, mit szólok ehhez vagy ahhoz könyvhöz, s míg beszélgetnénk, ő már tudná, én még nem, hogy mit fogok írni legközelebb a lapjába. Egy jó szerkesztőnek sokat kell tudnia a szerzőiről. Csuhai István barátom szokta példaképp elmesélni, hogy kritikusi pályája során egyetlen kéziratot kapott vissza azzal, hogy nincs jól megcsinálva, írja át – én voltam, aki visszaadta. Sokan tapasztaljuk ezt: szerkesztőink a különböző lapoknál, ha elolvassák a szövegeinket, nem gondolkodnak azon, hogyan lehetne jobb ez a szöveg, nem lehetne-e erősebb a kezdés, világosabb az érvelés stb. Megkapják, leközlük, kifizetik. En ezt nem nevezném szerkesztésnek.

Számomra irodalmi folyóirataink túl irodalmiak, túl honiak, túl szűk és egysíkú a műfaji kínálatuk (többnyire: vers, kispróza, regényrészlet tizennyolc folytatásban, tanulmány valamilyen *irodalmi* tárgyról, kritika *magyar irodalmi* könyvekről). Egy jó napilapnak azon a napon kell jónak lennie, amelyen megjelenik – szerintem hasonló a helyzet egy jó havilappal is. A jó havilap aktuális, bár persze másként, mint egy napilap. Számos folyóiratunk van, amelyek legutóbbi tíz évfolyamát áttekintve a kései olvasó nem értesülhet majd arról, hogy olyan évtizedben jelentek meg e lapszámok, amikor az AIDS, a kisajátítás-művészet (appropriation art), a globalizáció, a PC (political correctness) vagy a káoszelmélet alapvető kérdésein (s mindezek művészeti következményein) kellett, hogy törjék a fejüket az emberek. Mániákus folyóiratolvasó vagyok, ám azt a folyóiratot, aminek hűséges előfizetője volnék, hét-nyolc lapból kell „összeállítanom”.

Mostanában a szerkesztői munkával talán rokon könyvkiadói tevékenységgel is foglalkozol. Az általad létrehozott Tanulmány Kiadó elsősorban eszmetörténeti munkákat ad ki. Beszéljél arról, hogyan jött létre a kiadó ötlete, s egyáltalán miért tartod fontosnak az efféle szövegek kiadását?

Volt átmenet szerkesztés és könyvkiadás között: a JAK-füzetek 1993-as újraindítása. Ekkor egy év alatt felgyülemlt annyi tapasztalat, hogy úgy gondoltam, tudok egy kisebb könyvkiadót csinálni. Akkoriban a pécsi bölcsészkaron tanított néhány barátom, akik politikafilozófiával foglalkoztak, s arra akartak rávenni, hogy indítsunk közösen egy politikafilozófiai folyóiratot, én viszont nem akartam még egy lapalapítást, így lett könyvkiadó, egy-két év után pedig egyszemélyes könyvkiadó. A Tanulmány Kiadó mindenekelőtt politikai tevékenység volt: mondjuk úgy, hozzájárulásom a magyar demokrácia kiépüléséhez. Olyan könyveket adtam ki, amelyekből azt lehet megtudni, mit jelentenek és jelentettek olyan politikai kulcsfogalmak, mint liberalizmus, konzervativizmus, nacionalizmus, hogyan érvel az egyiknek a híve, s hogyan a másiké. Ahol egyetemen politikaelméletet vagy hasonló tárgyat tanítanak, ott e könyveket általában tankönyvként használják. Jó üzlet nem lett a kiadóból: egy idő után rájöttem, hogy nem érdekel eléggé a könyvkiadásnak ez a része: a befektetés, a piac,

a cég növekedésének a megtervezése stb. Így maradt kis kiadó, meg se próbáltam növelni a méreteit. De nem lehetetlen, hogy egyszer még megpróbálom.

Ismerve írásaid jórészét, tudom, hogy XIX. századi irodalom- és eszmetörténettel (is) foglalkozol. Mennyiben tartod magad filológusnak és mennyiben történésznek?

Ha a tevékenységemnek erről a részéről van szó, történésznek tekintem magam. Az a politikai eszmetörténet, amit művelni szeretnék, a politikai nyelv, elsősorban a politikai beszédmódok története volna (az 1998/5–6-os ItK-ban hosszabban írtam is erről), s elképzelésem szerint ez *nem* irodalomtörténeti megközelítés, hanem önálló perspektíva. Két külön tudományág, s ezen nem változtat az a tény, hogy Petőfi 1848-as verseiről politikai eszmetörténész is írhat és irodalomtörténész is (az irodalmi konvenciók, formák, befogadásmódok stb. történésze), s *ugyanaz* a helyzet Kossuth beszédeivel vagy például fiktív kápolnai imájával is. Magyarországon nincs olyan önálló tudományág, hogy politikai eszmetörténet – én néhányadmagammal abban reménykedem, hogy lesz ilyen.

Azt is hangsúlyozni kell, hogy amikor irodalomként kezelek egy XIX. századi szöveget, nem biztos, hogy irodalomtörténészként nyúlok hozzá. Az egyszerűség kedvéért Barthes-ra hivatkoznék, *Kritika és igazság* című dolgozatára, ahol különbséget tesz („ezt a két beszédajtát semmiképp sem szabad összetéveszteni”, írja, majd a harmadik beszédajtát is elkülöníti) irodalomtudomány, kritika és irodalomtörténet-írás között. Az első a mű lehetséges értelemének nyelvi, formai feltételeivel foglalkozik; a második a mű egy különleges értelem mellett érvel; a harmadik pedig arra kíváncsi, miért fogadták el valaha ezt vagy azt a jelentést az adott mű kapcsán. Úgy látom, kortársaim gyakorta összezavarják e beszédajtákat, én viszont hasznosnak látom az ilyesfajta különbségtévést.

Másként járok el, ha arra szeretnék választ kapni, milyen konvenciók szerint dolgozott szerző és olvasó az *Egy magyar nábob* esetében, s másként (még ha nem is teljesen másként), ha olvashatóvá kívánom tenni e szöveget mai olvasók számára. Írok ilyen, írok olyan szövegeket is. Az előbbi esetben történészként viselkedem, az utóbbi esetben (nevezük így) irodalomértelmezőként. Mint ebből kiderülhetett, az irodalomtörténet-írással kapcsolatban ragaszkodom egy hasonló konvencionalista állásponthoz, amellyel egyetemistaként ismerkedtem meg – a magyar irodalomtudományak szerintem volt egy félbemaradt „konvencionalista pillanata” 1980 táján, amelyet aztán többé-kevésbé elfedtek a későbbiekben rákerült újabb rétegek: például Horváth Iván Balassi-könyvének elméleti zárófejezetében vagy Szegedy-Maszák Mihály *Rétegek a műalkotás jelentésében és befogadásában* című tanulmányában lehet ezt az álláspontot megtalálni. Számomra ez fontos pillanat volt fontos kérdésekkel, amelyek inspiratíván hatnak mostani, antropológizáló módszertani nézeteimre is. Erről megintcsak írtam nemrégiben (BUKSZ, 1999/tavasz).

Manapság nem nagyon illik filológiáról beszélni, legalábbis úgy tűnik, hogy a mostanában divatos elméleti iskolák valahogyan megpróbálnak elhatárolódni tőle, sőt helyenként mintha a filológiával szemben határoznák meg a maguk helyét. Mennyiben látod megújíthatónak a filológiát mint elméletet és módszert szűkebb szakterületre vonatkoztatva?

A filológia számomra nem nagyon fontos kifejezés, bár amit általában értünk alatta, azt fontos, tiszteletreméltó tevékenységnek tartom. Nagyon mulatságos, hogy időnként különböző tudósok – szinte sosem történészi, hanem értelmezői munkát végzők – bejelentik, hogy a filológia halott vagy meg kell haladni. E tudósok szinte

kizárólag kanonizált szövegekkel foglalkoznak, s amint hozzáérnek egy kötethez, amelyben az elemzendő mű szerepel, olyan tárgyhoz nyúlnak, amelyet filológusok munkájának köszönhetően vehetnek kézbe. Nevezzük ezt talán az értelmezők Oidipusz-komplexusának.

Nem tudom, eszdebe jutott-e már, hogy míg a történettudománynak vannak ún. segédtudományai (a numizmatikától a paleográfián át az archontológiáig), addig az irodalomtörténet esetében ilyenekről nem szoktunk beszélni. Természetesen nem a meseter- és segéd-, egész- és résztudomány-viszony átvétele mellett akarok érvelni; már régen nem ilyen a történettudomány se. Viszont úgy gondolom, érdekes lehetne, ha az irodalomtörténet-írás saját „segédtudományai” felé (s egyben: nem-kanonikus területek felé) mozdulna el: például prozopográfiai adatgyűjtésekbe kezdene (ki tudja megmondani, kikből állt az írói rend 1858-ban vagy 1920-ban?); vagy irodalomtörténeti ikonográfiával foglalkozna, s általában az irodalmi fogyasztás olvasáson kívüli formáival; vagy mikrotörténeti megközelítéssel életrajzok készülnének olvasókról, irodalmi ünnepegrendezőkről, regionális jelentőségű költőkről; vagy kutatná azt a tárgyi környezetet, amelyben az irodalmat termelték és fogyasztották; vagy azt vizsgálná, milyen fikcionalizálási módokkal és metaforaláncokkal dolgoztak azok, akik irodalomtörténeteket írtak, akár millenniumi díszkiadásokban tették ezt, akár felsőkereskedelmi iskolai tankönyvekben. A felhozott öt példából négyhez filológiai típusú munkára van szükség; úgy gondolom tehát, a filológia nemhogy meghalt volna, inkább nagy lehetőségek előtt áll.

A kérdés másik oldala viszont az, hogy a „rég irodalom” (mondjuk a XIX. század) vizsgálatánál mennyiben lehet gyümölcsöző a „leletmentés”, „feltárás”, „helyreállítás” hagyományos filológiai tevékenységét az egyes szövegek interpretációjával felváltó elméletek alkalmazása?

Szerintem az irodalmi szövegek történeti vizsgálatát nem pusztán a „feltárás” filológiai szándéka határozta meg, hanem ezzel együtt, ezzel összefonódva, a szövegek fejlődéstörténeti sémába való elrendezése (X. költészete előkészítette Z. líráját; X. művei már a romantika jegyeit mutatják stb.), az „írói fejlődés” képzetének alkalmazása (Az elveszett alkotmányban már látszanak a Toldi bizonyos vonásai), a kifejezésesztétikai felfogás (ennek van nemzeti, szociologizáló és pszichologizáló változata is), a Zeitgeist-felfogás (a korszakban vagy a stílusirányzatban való elrendezés centrisztikus logikája) stb. Bonyolult, nagy teherbírású és nagy magyarázó erővel rendelkező együttes ez. Ha lesznek olyan kutatások, amelyek arra kíváncsiak, hogyan írták az eddigi irodalomtörténeteket, árnyaltabb ismereteink lesznek majd minderről. Egyelőre a magyar irodalomtörténetről nem folytak ilyen kutatások.

Lehetséges, hogy Jonathan Cullernek igaza van *Dekonstrukció*-könyve elején arról írva, hogy mára létrejött „elmélet” néven egy olyan tartomány, amely félig-meddig filozófia, félig-meddig politika, félig-meddig irodalomértelmezés, ez a tartomány többé-kevésbé önállóvá vált, s egyben el is vált az irodalom tanulmányozásától. Ugy látom, ezen újabb elméletek közvetlenül főként az irodalomértelmezői munkát befolyásolják, a történést inkább közvetve: akárcsak a más tudományágakban való tájékozottság, az „elmélet” tartományának ismerete is hasznos és inspiratív lehet a történészek számára.

Szerinted változik-e, és ha igen, milyen irányban a XIX. századi irodalmi kánon, illetve milyen okokra tudnád visszavezetni a változásokat?

Olyan kérdés ez, amelyre húsz oldalas tanulmányban lehetne csak válaszolni. A magyar irodalmi kánon XIX. századi része nagyon stabil; ha szerzők és szövegek listájaként képzeljük el, akkor pedig stabil és lassan szűkülő. Nemrégiben készítettem egy rádióinterjút Sinkó Katalin művészettörténésszel, akitől azt kérdeztem, mivel magyarázza, hogy azokat a XIX. századi festőket, például Barabás Miklóst vagy Munkácsyt, akiket saját korukban nagyoknak tartottak, ma nem tartjuk annak, s olyan festőket tartunk nagyra abból az időszakból (például Csontváryt), akik akkor nem számítottak sikeres művészek. „Az egy másik mitológia volt” – válaszolta. E kifejezést használva: a mai „XIX. százados kánon” érdekes képződmény, magán viseli a XIX. század „mitológiájának” az alakító hatását éppúgy, mint a modernista „mitológiáét”. Nagyon jellemző, hogy a XIX. százados kánon bővítési kísérleteit általában a „modernné olvasás” gyakorlata jellemzi (van kivétel is, pl. Weöres Sándor *Három veréb hat szemmel* című gyűjteménye). Amikor a 60-as években a szecesszió iránti érdeklődés közepette újra ráirányult a figyelem pl. a századutó novellistáira, majd később Bori Imre működése révén pl. az 1880 utáni Jókai-regényekre, Németh G. Béla, majd tanítványainak tanulmányai révén az Arany-lírára, ugyancsak főleg Németh G. Béla erőfeszítései révén az *Álmok álmódójára*, valamennyi esetben összekapcsolódott a bővítési javaslat azzal a kimondott vagy kimondatlan állítással, hogy ezek modern művek vagy a modernség felé mutatnak, azt készítik el. Nemcsak az irodalomtörténet-írás fejlődéstörténeti sémája működik itt, hanem valamilyen kanonizációs erő is: a modernség „mitológiája” terjeszkedik, kiegészíti magát. Sajnos e kérdésben sem lehet irodalomtörténeti kutatásokra hivatkozni, csak a benyomásainkra: alig valamit tudunk arról, hogyan alakult a magyar irodalmi kánon története.

Talán állítható, hogy a Jelenkor és az Élet és irodalom hasábjain lezajló kritika-vitát végső soron a te előadásod, illetve írásod „robbantotta ki”, vagyis mindvégig az általad felállított dichotómia szervezte a vita menetét. Hogyan értékelnéd az egész vitát és benne a magad szerepét?

Nem állítható. Írásom, *A kritikus mint kritikus*, nem állított fel semmiféle dichotómiát: leghatékonyabb olvasatai voltak dichotomikusak. Egy, az irodalomkritikában mostanában meghonosodott hangról szólt az írásom, amelyet „tudományos kritikának” neveztem, mivel azok, akik ezt a hangot beszélték, főként azzal különböztették meg magukat a kritikai tér többi szereplőjétől, hogy az ő tevékenységükben az irodalomtudomány korszerű elméletei érvényesülnek. Ezzel a hanggal semmi mást nem állítottam szembe, csak a saját nézeteimet. Továbbá írtam arról is, hogy nem a „tudományos kritika” az egyetlen olyan kritikai irány, amellyel nem értek egyet: igyekeztem elhatárolni magam egy emotivistának nevezhető állásponttól is, s leszögeztem, hogy a kultúrkritikai irányú kritikával sem rokonszenvezem. Ugyan hol itt a dichotómia? A leghatékonyabb olvasatnak (hatékonyságát a kérdésed is bizonyítja) a bizonyult, amely úgy vélte, a mai magyar kritikában a legfontosabb törésvonal irodalomtudományosak és tudomány nélküliek, elméletesek és esszéisztikusak között húzódik. Különös módon ezt a vélekedést egyként osztották azok, akik a „tudományos kritika” barátai, s azok, akik idegesek lesznek egy, valamely irodalomelméleti irányzat szótárát használó kritika láttán. A vita menetét elsősorban ez a vélekedés, ez az olvasási séma szervezte. A vitában írt összes későbbi cikkem arra irányult, hogy felhívjam a figyelmet e séma működésére, s elhatároljam magam e vélekedéstől. Úgy látszik, nem sok sikerrel.

E vita egyik előfeltétele bizonyára az az „elméleti Bumm” volt, amely 1989 után következett be a magyar szellemi életben; másik előfeltétele, hogy kialakult egy egyetemi kritikus- és kritikátípus; harmadik előfeltétele talán az lehetett, hogy a kultúrkritikai irányultságú kritikának és esszének, amely a leghatékonyabb esszé- és kritikafajta volt a 80-as években, még a kérdései sem voltak azonosak az új, egyetemi kritikátípus kérdéseivel, nemhogy a válaszai. Ezek érdekes, nagy problémák, azt hiszem tehát, ennek megfelelően ez jelentős vita volt (s folytatódik, tart ma is, ha csak a Literatura 98-as évfolyamába lapozol bele, láthatod). Az én vitám az egyetemi kritikával azonban nem e vonalak mentén alakult ki, mivel az „elméleti Bumm”-ot kifejezetten érdekesnek találtam (még ha vannak is nevenségesen sematikus következményei ifjagnál és idősebb neofitáknál egyaránt), a kultúrkritikai esszét és kritikát pedig egyáltalán nem éreztem magaménak. Ha tényleg én robbantottam volna ki, azt kell mondanom, nem ezt a vitát robbantottam ki. De hát ez így szokott lenni.

Ugyanakkor *A kritikus mint kritikus* számomra nagyon fontos írás volt és maradt. Amikor írtam, 1995 őszén, majdnem párhuzamosan készült négy szövegem, amelyek valamennyien összefoglaló-jellegűek: ebben azt próbáltam elmondani, milyennek képzeltem el a kritikát, a Németh G. Béláról írott bírálatomban (BUKSZ, 1996/1) azt, milyennek képzelem az irodalomtörténet-írást, a Forrásnak írt Bibó-tanulmány első részében ifjúkorom politikai nézeteivel igyekeztem ironikusan számot vetni, a Pompeji felolvasóestjére írt szöveggel pedig az akkori-mai politikai álláspontomat próbáltam világossá tenni. Szóval ez számomra fontos pont volt, máig nagyjából az akkor felvázolt pályán halad a gondolkodásom.

Nemzedéktársaid közül, akár kritikusok, akár irodalomtudósok, már sokan megjelentettek önálló kötetet – te nem. Mi ennek az oka?

Látom, hogy némely kortársam vagy akár nálam jóval fiatalabb emberek is, már második vagy harmadik kötetüknél tartanak, de ez számomra inkább a sietség ellen szól. Egyik mesterem, Csetri Lajos 58 éves volt, amikor megjelent az első könyve (*Nem sokaság hanem lélek. Berzsenyi-tanulmányok*), én most 37 vagyok, úgyhogy azt gondolom, még ráérek. A kérdés csakis az, hogy a kortársaim kötetei vannak-e olyan erősek, mint Csetri könyve.

Mivel foglalkozol mostanában, illetve miket tervezel a közeljövőben?

Mindenekelőtt: semmi intézményalapítás. Ritkán vannak hosszabb távú terveim, szeretek egyszerre több témával is foglalkozni, ugyanazzal a témával csak ritkán foglalkozom hosszabb ideig, az érdeklődésem pedig kifejezetten interdiszciplináris. Az egyetemen a történelem volt a főszakom, s az akkori oktatás egyik nagy történészhoőse Henri Pirenne volt, aki szerint „a jó történész interdiszciplináris”. Azt hiszem, ez a jó irodalomtörténészre is igaz, de ha nem így volna, az sem sokat változtatna az érdeklődésememen. Néhány éve az általam művelt két tudományág módszertani kérdései érdekelnek, az utóbbi időben közzétett tanulmányaimat ez az érdeklődés köti össze. Gyakran próbálkozom azzal, hogy más tudományágak (tudásszociológia, kultúranropológia, társadalomtörténet, művészettörténet-írás) eljárásaihoz vagy eredményeihez közelítem a saját tudományágaimat; szeretnék még további ilyen kísérleteket tenni, mert úgy látom, nagy inspiráló erő rejlik az interdiszciplináris találkozásokban.

Milbacher Rébert